

Přechylování v překladech ze stylistického hlediska

Časopis ToP (XVII, 2006, č. 82, s. 22) uveřejnil dotaz překladatelů, co s přechylováním (koncovkou “ová”) u nečeských jmen žen (včetně jejich skloňování). Tazatele lze odkázat na některé zasvěcené studie věnované danému problému, srov. M. Knappová, K jazykovým a právním aspektům přechylování jmen v češtině (*Naše řeč*, 86, 2003, s. 113-119), M.

Šťovíček, Přechylování příjmení a funkcí obecně – ano či ne? (*ToP*, XXII, 2011, č. 101, s. 6-7). V lednu 2013 se přechylování opět stalo předmětem jednání Senátu ČR, který neumožnil českým ženám nepřechylovat příjmení a zastal se tak, byť jen těsně, svébytnosti českého jazyka a omezil pronikání typologicky cizích prvků do českého vyjadřování.

Přechylování je součástí převodu cizích příjmení do češtiny. Termín „převod“ (srov. i E. Hrdinová, Překlad vlastních jmen v raných textech českého pravoslaví. *ToP*, XVII, 2006, č. 81, s. 25-27) v souvislosti s užíváním cizích osobních jmen v češtině má obecnější význam než termín „překlad“. Označuje totiž různé metody transferu jmen (z nichž jedna bývá rovněž nazývána překladem), zahrnuje i případné mimotranslační cesty transferu (být určitou míru translace lze postulovat ve všech případech, např. v původních cestopisech, v zahraničním zpravodajství či reportážích) a týká se překladu (písemného) i tlumočení (ústního).

Translatologie dosud věnovala převodu cizích proprií jen dílčí pozornost. Z mála studií lze uvést i práci C. Kučery, Vlastní jména v originálu a v překladu (*Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 2-3, Translatologia Pragensia III, 2. část. Praha: Univerzita Karlova, 1990, s. 137-143); nejnověji se propriím, osobním i toponymům, zejména z hlediska ruštiny, podrobně věnuje J. Opalková, Mediácia interkultúrnej komunikácie II. Súdný prekladateľ. (*Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*, Monographia 147. Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2012). Rozbor užívání proprií v písemných i ústních projevech (překladových i mimopřekladových) ukazuje, že jsou složkou textu, která jakoby při převodu z východiskového do cílového jazyka vyžadovala menší pozornost a kladla menší nároky na předběžnou koncepční ujasněnost i pokud jde o výslovnost, pravopis, skloňování a odvozování.

Vlastní jména jsou v překladovém procesu specifickým prvkem vzhledem na jejich zvláštní lingvisticko-sémiotický status. Zatímco apelativa mají funkci označovací, propria mají funkci identifikační (vztahují se přímo na denotát). V sémické struktuře osobních vlastních jmen jsou pojmové sémantické distinktivní rysy redukovány na jeden jediný, a to na rys “osoba”, z gramatických distinktivních příznaků jsou potenciálně přítomné jen příznaky rodu, čísla a národního jazyka, z něhož jméno pochází (srov. J. Černý – J. Holeš, Sémiotika. Praha, Portál 2004, s. 74; v této knize je pozoruhodná kapitola Vlastní jména s typologií vlastních jmen), mohou být přítomné i expresivní příznaky (laudativní, hanlivé, posměšné, deminutivní...

Pokud jde o přítomnost příznaku rodu v povrchové struktuře osobních jmen (jmen a příjmení), existují mezi jazyky výrazné rozdíly. V germánských a románských jazycích je rodový příznak v příjmeních nulový, ve jménech je většinou přítomný, ale bývá i oslabený a někdy rovněž nulový: uveďme jako příklad existenci jmen s neutralizovanou opozicí maskulinum:femininum ve francouzštině (např. Camille, Claude, Dominique) a v angličtině (např. Cameron, Jackie, Marion, Robin). Francouzský úzus dokonce umožňuje pojmenovat ve společenském styku manželku celým jménem (a to i v případě, že jméno má mužský rodový příznak) a příjmením manžela, samozřejmě ve spojení s některým z analytických prostředků

vyjádření ženského rodu. Kalk by v takovém případě byl v češtině prvkem neobvyklým a nejasným, řešením převodu je modulace. V slovanských jazycích je naopak rodový příznak v příjmeních většinou konstantní (kromě např. případů českých příjmení typu Janů, Krejčí, anebo nepřechylovaných typů příjmení v ruštině, polštině a dalších) a jména se vyznačují výrazným ohraničením rodové příslušnosti.

Propria se na rozdíl od apelativ vlastně “nepřekládají” a vyznačují se zvláštní strukturou metod transferu. Pro propria je nejtypičtější metodou výpůjčka a v daleko menší míře se používá substituce (např. náhrada cizích podob jmen domácími podobami) a ekvivalence (připadá v úvahu vlastně jen při typizačních a charakterizačních jménech, jménech s komickou funkcí či jménech s transparentní motivací funkčně využitou v textu). Pro apelativa je naopak nejcharakterističtější metoda ekvivalence a výpůjčka je jen okrajovým, nouzovým řešením (např. v případě exotizmů).

Při převodu osobních jmen z neslovanských do slovanských jazyků (a případně i naopak) vzniká tedy především problém identifikace rodu jména a potom vyjádření rodu v cílovém jazyce. O rodu mluvíme z hlediska sémantické či morfologické struktury osobních jmen, z hlediska referenta/denotátu jde o pohlaví.

Identifikace rodu jmen ve výchozím jazyce není vždy úspěšná a v cílovém jazyce se tak z mužů stávají ženy a z žen muži. Příklady uvedeme z českého, slovenského a francouzského kontextu.

Z muže se stala žena: 1. Ilja Erenburg (ruský spisovatel) › paní Ilja Erenburg (o této změně ve francouzském kontextu píše sám I. Erenburg, Lidé, roky, život. Kniha druhá. Praha, 1963, s. 137-138); 2. Gace Brulé (francouzský truvér) › Grace Bruléová (Sto žien. Antológia z tvorby svetových poetiek. Bratislava, 1975); 3. Vivian Grey (literární postava, srov. Earl of Beaconsfield (Benjamin Disraeli): Vivian Grey. London, 1882) › V. Greyová (Encyklopédia spisovateľov sveta. Bratislava, 1987, heslo Disraeli. Dejiny anglickej a americkej literatúry. Bratislava, 1993, s. 113); 4. Catulle Mendès (francouzský spisovatel) › Catulla Mendèsová (M. Gauthier, Renoir. Praha, 1992, str. 45); 5. Jean Genet (francouzský dramatik) › Jean Genetová (Dejiny anglickej a americkej literatúry. Bratislava, 1993, s. 321); 6. Sacha Guitry (francouzský herec a autor veseloher) › Sacha Guitryová (STV2, 1.7.2005).

Z ženy se stal muž: 1. Ngaio Marsch (novozélandská spisovatelka) › Ngaio Marsch m. (o této změně pohlaví píše J. Škvorecký, Příběh inženýra lidských duší. II. díl. Toronto, Sixty-Eight Publishers. 1. vyd. 1977, 2. vyd. 1989, str. 264. Brno, Atlantis. 3. vyd. 1992, str. 193); 2. Daphne du Maurier (britská spisovatelka) › Daphne du Mauriera (Rovnost, 31.5.1978, citováno podle Dikobrazu, 21.6.1978, č. 25); 3. Ana Aslan (rumunská lékařka, univ. prof., akademička) › doktor Aslan (Nové slovo, 24.1.1980, č. 4, s. 12); 4. Berthe Morisot (francouzská malířka) › od Bertha Morisota (K. Barták, Jak přišli u Marmottana o klid. 100+1 zahraniční zajímavost, roč. XXII, 26/85, str. 7); 5. Kiri Te Kanawa (japonská sopranistka) › Japonec Kiri Te Kanawa (Detská ilustrovaná encyklopédia Svet okolo nás IV. Preklad z angličtiny. Bratislava, Slovart 1993, str. 128). V pozadí těchto změn pohlaví jsou většinou zavádějící tvary křestních jmen – některé připomínají ženský rod, jiné mužský anebo jsou rodově neprůzračné. Podrobnější rozbor srov. v K. Sekvent, *Metódy prevodu osobných mien*. In: Vzťahy a súvislosti v odbornom preklade. Prešovská univerzita, Filozofická fakulta 2007, s. 176-184.

Za uvedení ještě stojí, byť nejde o změnu rodu, změna mytologického osobního jména na jméno zeměpisné: Le moderne Jugement de Pâris (neboli Moderní Paridův soud) je přeloženo jako Moderní soud nad Paříží (M. Arnold, Henri de Toulouse-Lautrec. Köln/Praha, 2001, s. 76). Doložit lze i opačný případ, změnu zeměpisného názvu na příjmení: v překladu komentáře francouzského televizního dokumentu Naše století se vyskytlo spojení „propaganda režimu Vichyho vlády” místo „vichistické vlády“ či „vlády ve Vichy“.

Všeobecně lze říci, že ve všech případech neměli autoři změn dostatečné informace o denotátech a neměli ani dostatečné povědomí o nástrahách, které klade převod osobních jmen mezi typologicky odlišnými jazyky. V izolačních (analytických) jazycích bývá rod často vyjádřen mimo osobní jméno, v bezprostředním (těsně před jménem) anebo vzdálenějším kontextu, někdy není vyjádřen vůbec a nutno ho identifikovat ze situace, ze znalostí o dané osobě. Vyjadřování rodu má celkově méně naléhavý charakter než v jazycích syntetických, v nichž je integrální součástí osobního jména (s rodovými příznaky na konci jména) a vyznačuje se větší mírou redundance rodu. Cizí ženské osobní jméno bez příznaků ženského rodu typických pro češtinu/slovenštinu se může jevit jako mužské jméno a jeho použití vnáší do českého/slovenského kontextu typologicky cizí prvky. Používání ekvivalentů slov pán, paní, slečna před jménem v cizích jazycích je spíše analytickým prostředkem vyjádření rodu nežli zdvořilostí. K analytickým prostředkům pronikajícím do češtiny s nepřechýlenými příjmeními dlužno přiřadit i nutnost užívat ženské křestní jméno v plném tvaru v řeči mluvené i psané (zde místo možné iniciály) a ustálení slovosledu podmět-přísudek-předmět.

Maximálně možnou integraci cizích osobních jmen do systému cílového jazyka považujeme za překladatelsky tvořivější a čtenářsky vděčnější než ponechání cizích jmen v původním tvaru, tj. bez rodových příznaků. Podle našeho názoru se to týká i autorek, které si zvolily jakoby mužský pseudonym. Použití přípony -ová je vhodné i ve jménech jako George Sandová a George Eliotová, je zbytečné ve jménech typu Madame de Staël.

Za základní vodítko při výběru metody převodu osobních jmen považujeme stylové hledisko. V úředních dokladech, tj. v dokladech osvědčujících identitu a osobní údaje (občanský průkaz, pas, rodný list, oddací list, vysvědčení, diplomy...), je nutné ponechat osobní jméno bez jakékoliv změny (pohlaví je ostatně v tomto typu dokladů zvlášť uvedeno anebo vyplývá z kontextu) a pokud lze v nominativu, aby se pádovými příponami při převodu do slovenštiny/češtiny případně nepozměnil tvar jména (s využitím změny větné konstrukce anebo jiné modulace). Zde se přechylování jeví jako zcela nepřípustné. V případě potřeby lze použít analytické prostředky vyjadřování rodu.

V úředních spisech (vyšetřovací, soudní...), v nichž se jména vyskytují zpravidla vícekrát, lze uvažovat o kombinaci nepřechylování (při prvním výskytu daného jména) a přechylování (při jeho opakovaných výskytech).

V odborných, vědecko-populárních a vědeckých textech požaduje Nová citační norma ČSN ISO 690:2011 užívat v bibliografických citacích vedle příjmení i plné jméno autora (starší verze normy připouštěly uvést jméno jen iniciálou). To sice umožňuje identifikovat aspoň v některých případech pohlaví autora, avšak v bibliografickém soupisu použitých prací zůstane jméno autorky nepřechýlené. Jinak je tomu při zmínění jména autorky v samotném odborném/vědeckém textu. To norma neupravuje. V současné praxi se – zcela přirozeně – jméno přechyluje a přechýlené tvary se skloňují.

V publicistickém stylu, ať mluveném či psaném, se přechylování jeví jako nanejvýš žádoucí pro zachování kultury českého/slovenského projevu a pro obvyklou, standardní saturaci textu rodovými příznaky. Přechýlením je sice úřední identita zkompromitována, osobnostní identita je však dotvořena. Nepřechýlené tvary jmen nesou výrazný rys nespisovnosti. Pronikají zejména z oblasti umělecké branže (film, pop, móda, zábava...), méně již sportovní, v doprovodu amerikanizmů, jsou slaboduchým transferem od jazykových samorostů s trhoveckým pojetím publicistiky. K nepřechylování svých příjmení se uchylují i moderátorky a reportérky. Vlastní jména nejsou soukromým vlastnictvím nositelů, jsou součástí národního jazyka, a to včetně jmen cizího původu. Nepřechylování jde vlastně proti duchu americko-kanadského jazykového feminizmu. O ten se starat nemusíme, avšak pečovat o vlastní jazyk ano. V zahraniční publicistice se příležitostně vyskytují familiární tvary jmen (srov. Z. Schejbalová, Jazykové novotvary v současné francouzské publicistice. *Časopis pro moderní filologii*, 90, 2008, s. 88-91). Jejich převod a případné přechylování nutno případ od případu zvlášť uvážit zejména ze stylistického hlediska. Cizí příjmení připomínající svou formou česká přídavná jména se obvykle skloňují jako přídavná jména, např. Kreisky, Kreiského, Kreiským (nikoli jako jména podstatná: Kreiskyho, Kreiskym). Analogicky by přechýlená forma příjmení byla Kreiská.

Umělecký styl je prostorem, v němž lze uplatnit rozličné metody převodu. Nejběžnější je zajisté opět výpůjčka včetně přechýlení. Lze říci, že nejsou tvary cizích jmen, které by se vzpíraly přijetí přípony -ová. Považujeme za vhodné ji připojit k oběma částem složeného příjmení, např. Margarete Buberová-Neumannová, Joliotová-Curieová, aniž bychom se pídili po původu či motivaci složeniny. Kombinací přechýleného cizího příjmení s nepřechýleným českým příjmením ve složeném příjmení lze vyvolat legrační efekt, srov. Ludmila Olavsonová-Baráček (J. Škvorecký, Příběh neúspěšného tenorsaxofonisty a jiné eseje. Praha 2001, s. 277). Přechylování by se nedotklo snad jen uměleckých pseudonymů typu La Goulue, Mistinguett, Piaf. Lze použít substituci cizí podoby křestních jmen domácími podobami, a lze uplatnit i překlad ve vlastním významu tohoto slova, tedy ekvivalenci. Srov. např. ženská příjmení s komickou funkcí Lecalová, Lógrová, Triplová (B. Vian, Motolice a plankton. Český překlad Petr Kyloušek. Praha, Garamond 2004).
Karel Sekvent